

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФАКУЛТЕТ ПОЛИТИЧКИХ НАУКА
Јове Илића 165, Београд

**НАСТАВНО-НАУЧНОМ ВЕЋУ
ФАКУЛТЕТА ПОЛИТИЧКИХ НАУКА**

Одлуком Наставно-научног већа Факултета политичких наука у Београду именована је Комисија за преглед и оцену докторске дисертације МА Марине Пантелић *Једнородитељске породице и нови социјални ризици: импликације на социјалну политику и праксу у Републици Србији* у следећем саставу:

- Др Мира Лакићевић, редовна професорица, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука
- Др Биљана Радивојевић, редовна професорица, Универзитет у Београду – Економски факултет и
- Др Наталија Перишић, ванредна професорица, Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

Пошто је проучила поднети текст дисертације и другу пратећу документацију, Комисија подноси Наставно-научном већу следећи

РЕФЕРАТ О ЗАВРШЕНОЈ ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

I

ОСНОВНИ ПОДАЦИ О КАНДИДАТКИЊИ И ДИСЕРТАЦИЈИ

Кандидаткиња **Марина Пантелић** рођена је 1985. године у Крушевцу. Након завршене Гимназије у Крушевцу, уписала је основне академске студије Социјалне политике и социјалног рада на Универзитету у Београду – Факултету политичких наука школске 2004/2005. године. Дипломирала је у септембру 2009. године са просечном оценом 9,18, а дипломски рад на тему *Улога Европског социјалног фонда* оцењен је највишом оценом 10,00.

Мастер академске студије уписала је академске 2009/2010. године на Факултету политичких наука, на смеру: Социјална политика. Звање мастера политиколога за социјалну политику стекла је 2011. године, одбранивши рад на тему *Програми дуготрајне заштите у европским земљама*, који је оцењен оценом 10. Током мастер студија остварила је просечну оцену 9,87.

Кандидаткиња је академске 2011/2012. године уписала докторске студије Социјалне политике и социјалног рада на Универзитету у Београду – Факултету политичких наука. Положила је све испите, са укупном просечном оценом 9,67.

Током мастер студија, Марина Пантелић била је ангажована на Факултету политичких наука у својству сараднице – демонстраторке за ужу научну област Социјална политика и то на следећим предметима: Социјална политика, Доктрине социјалне политике и Савремени социјални проблеми, Системи социјалне сигурности, Социјална политика Европске уније и Социјални рад са старима.

Од јануара 2011. године запослена је на Факултету политичких наука као стручна сарадница за подршку научноистраживачком раду. Најпре је изабрана у звање истраживачице – приправнице да би у марту 2012. године била изабрана у звање истраживачице – сараднице. У асистентско звање за ужу научну област Социјална политика изабрана је од стране Наставно-научног већа овог Факултета јуна 2014. године, а у радни однос је ступила 1. јула 2014. године. Од тада до данас била је задужена за извођење часова вежби и колоквијума на већем броју предмета: Социјални развој, Планирање социјалног развоја, Социјални рад у привреди, Социјални рад у инклузији особа са инвалидитетом, Социјални рад са старима, Академске вештине. Такође, била је задужена и за одржавање консултација, као и за припрему презентација и усмеравање рада студената током испуњавања предиспитних обавеза.

Упоредо са формалним образовањем, кандидаткиња је учествовала у раду значајног броја научних скупова и едукативних семинара како у земљи тако и у иностранству. Као одличан студент била је једини представник Србије на Европској летњој школи социјалног рада 2010. године у организацији Европског института за социјални рад у Берлину (*Institute for Social Work, University of Applied Science Alice Solomon Hochschule*). Важан део њеног стручног усавршавања било је и ангажовање на

програмима бројних међународних и националних хуманитарних организација (*UNICEF, Save the Children, Стални форум о несталим лицима, Наша Србија, Аутономни женски центар*).

Учествовала је у више научних и стручних пројеката, конференција и обука. Као истраживачица, учествовала је на пројекту *Унапређење социјалне заштите за осетљиве групе деце и њихове породице*, финансираном од стране УНИЦЕФ-а и делегације Европске комисије у Србији, на пројекту Министарства науке и технолошког развоја Републике Србије *Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту* (од 2011. до данас), као и на ТЕМПУС пројекту *Strengthening Higher Education for Social Policy making and Social Services delivery*, који је резултат сарадње Универзитета у Београду, Нишу, Новом Саду, Универзитета Зиланд (Данска), Универзитета у Катањи (Италија) и Института за образовање Универзитета у Лондону. Од 2013. године је тренер акредитованог програма обуке *Примена скале за процену функционалне способности корисника и одређивање потребног степена подршке* (Републички завод за социјалну заштиту), који је до сада похађао велики број стручних радника из система социјалне заштите. У периоду од априла 2013. године до јануара 2014. кандидаткиња је била чланица Комисије за реакредитацију студијских програма основних, мастер и докторских академских студија на Факултету политичких наука. Такође, Марина Пантелић је децембра 2014. године именована за чланицу Радне групе за израду Нацрта закона о изменама и допунама Закона о социјалној заштити. Течно говори енглески и служи се француским језиком.

Кандидаткиња је објавила велики број радова у научним и стручним публикацијама и часописима.

Радови објављени у часописима:

1. Михајловић Бабић, С., **Пантелић, М.** (2019). Социјалне реформе у посткомунистичким државама – три деценије транзиције социјалног модела у Републици Србији. *Српска политичка мисао*, 2/2019. ISSN: 0354-5989. **М 24**
2. **Пантелић, М.**, Михајловић Бабић, С., Лакићевић, М. (2018). Редифинисање савремене социјалне политике – заокрет ка концепту социјалног улагања. *Социјалне студије*, 1(1): 57-73. ISSN: 2637-2061.

3. Цамоња-Игњатовић, Т., Бургунд, А., **Пантелић, М.** (2016). Студентско вредновње наставног програма социјалне политике и социјалног рада. *Социјална политика*, 51(3): 91-108. ISSN: 0038-0091. **М 53**
4. Бургунд, А., **Пантелић, М.** (2015). Компаративни преглед студија о напуштању алтернативног старања. *Социјална мисао*, 87: 49-64. ISSN: 0345-401X. **М 52**
5. Бургунд, А., **Пантелић, М.** (2014). Феминистички социјални рад у Србији. *Социјална политика*, 49: 93-106. ISSN: 0038-0091. **М 53**
6. **Пантелић, М.**, Бургунд, А. (2013). Програми подршке породици и деци у Европској унији. *Годишњак Факултета политичких наука*, 9: 177-192. ISSN: 1820-6700. **М 51**
7. **Пантелић, М.**, Бургунд, А. (2013). Дуготрајна заштита у Србији. *Социјална политика*, 48: 153-163. ISSN: 0038-0091. **М 53**
8. Burgund, A., **Pantelić, M.**, Milanović, M. (2013). Single-parent families – social status, needs and challenges. *HUMAN*, 3(1): 13-23. ISSN: 2232-9935.
9. **Пантелић, М.** (2012). Дуготрајна заштита старих и међугенерацјска солидарност у Европи. *Социјална мисао*, 75: 39-54. ISSN: 0354-401X. **М 52**

Радови објављени у зборницима радова:

1. Перишић, Н., **Пантелић, М.**, Видојевић, Ј. (2015). Заступљеност проблематике социјалне искључености у наставним програмима на факултетима Универзитета у Београду. У: Н. Жегарац, Ј. Тодоровић (ур), *Образовање у области социјалног рада и социјалне политике за XXI век* (стр. 87-120). Ниш: Универзитет у Нишу. ISBN: 978-86-7181-085-2. **М 63**
2. **Пантелић, М.** (2015). Демографске промене и породична политика. У: В. Кнежевић-Предић (ур), *Политички идентитет Србије у регионалном и глобалном контексту* (стр. 363-375). Београд: Факултет политичких наука. ISBN: 978-86-84031-86-2. **М 63**
3. **Пантелић, М.** (2012). Економске и социјалне импликације демографских промена у Европи. У: Д. Вуковић, Н. Перишић (ур), *Ризици и изазови социјалних реформи* (стр. 246-258). Београд: Факултет политичких наука. ISBN: 978-86-84031-57-2. **М 45**
4. **Пантелић, М.** (2011). Европски социјални фонд и подршка социјалним реформама. У: Д. Вуковић, М. Арандаренко (ур), *Социјалне реформе – садржај*

и резултати (стр. 74-88). Београд: Факултет политичких наука. ISBN: 978-86-84031-47-3. **М 45**

На петој седници Наставно-научног већа Факултета политичких наука у академској 2016/2017. години, одржаној 6. априла 2017. године, усвојен је извештај о подобности теме докторске дисертације кандидаткиње.

Докторска дисертација МА Марине Пантелић *Једнородитељске породице и нови социјални ризици: импликације на социјалну политику и праксу у Републици Србији* састоји се од 345 страна компјутерског слога и подељена је у осам делова, чији је садржај образложен у релевантном делу овог Реферета.

II

ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Предмет докторске дисертације јесу потребе, ризици и тешкоће са којима се суочавају једнородитељске породице (породице самих мајки са децом) у Србији, идентификовање различитих система друштвене подршке (формалних и неформалних) који су им доступни и њихових ограничења, као и могућности њиховог редизајнирања. На основу утврђених потреба и приоритета самих родитеља, анализе актуелног друштвеног и политичког контекста, као и постојећег институционалног оквира, кандидаткиња је поставила као циљ дефинисање предлога за унапређење њиховог положаја и подстицање њихове социјалне интеграције. Поред тога, емпиријске податке који су настали као резултат истраживања, кандидаткиња је употребила за давање одговора на следећа питања:

- Како актуелни друштвени контекст утиче на положај једнородитељских породица у Србији?
- Који су системи друштвене помоћи и подршке једнородитељским породица доступни у Србији?
- Каква је реакција државе у односу на потребе и проблеме самих родитеља, односно која је врста и квалитет подршке коју обезбеђује држава?
- Какви су ставови самих родитеља према доступним системима подршке, у

погледу задовољства, очекивања, итд?

- Да ли и, ако да, у којој мери узроци настанка једнородитељских породица одређују извор, врсту и квалитет помоћи и подршке?

Циљеве истраживања кандидаткиња је класификовале као опште и као посебне. Општи циљ њеног истраживања јесте анализа постојећих политика и система подршке и помоћи једнородитељским породицама у Србији, као и указивање на њихова ограничења и недостатке.

Специфичне циљеве дефинисала је на следећи начин:

- Идентификовање потреба за друштвеном подршком једнородитељским породицама.
- Идентификовање разлика између типова једнородитељских породица у односу на потребе и изазове са којима се суочавају, као и врсту подршке која им је неопходна.
- Испитивање утицаја актуелног јавног дискурса о једнородитељским породицама на врсту и квалитет подршке која им је доступна.
- Утврђивање разлика у коришћењу формалне и неформалне подршке између различитих типова једнородитељских породица.
- Предлагање мера, услуга и програма како би се помогло једнородитељским породицама у суочавању са изазовима самосталног родитељства.

III

ОСНОВНЕ ХИПОТЕЗЕ ОД КОЈИХ СЕ ПОЛАЗИЛО У ИСТРАЖИВАЊУ

Кандидаткиња је применом релевантних истраживачких процедура показала да су у њеном истраживању све хипотезе, општа и посебне, потврђене.

Општа хипотеза дефинисана је на наредни начин: *у Србији недостаје адекватан и свеобухватан системски одговор социјалне политике на проблеме и изазове са којима се сусрећу једнородитељске породице, односно породице самих мајки са децом, услед оријентисаности постојећег система социјалне сигурности на покривање тзв.*

„старих социјалних ризика“. У њеном доказивању, кандидаткиња је започела од указивања на ограниченост формалног система помоћи и подршке једнородитељским породицама, као последица карактера актуелног социјалног модела у Републици Србији. Она наиме сматра да актуелни социјални модел у нашој земљи представља својеврсни *хибридни модел*, будући да почива и на поставкама корпоративног и либералног модела. Елементи корпоративног модела, садржани у сфери социјалног осигурања, огледају се у усмерености система социјалне сигурности у нашој земљи на покривање тзв. традиционалних (старих) социјалних ризика и значају који породица и неформалне мреже имају у покривању ризика и прерасподели дохотка, док рестриктивност услова за остваривање права и условљеност бенефиција, превасходно када је реч о систему социјалне заштите и заштите породица са децом, упућују на присуство либералних поставки. Такође, значај који породица и неформалне мреже подршке имају у редистрибуцији благостања и дохотка указују на извесне поставке јужног модела у актуелном социјалном моделу Републике Србије. Када је ове карактеристике система она позиционирала у контекст предмета свог истраживања, констатовала је евидентан изостанак системског и планског одговора државе на проблеме самих родитеља, штавише на то да сами родитељи представљају невидљиве субјекте социјалне политике Србије. Незаинтересованост државе за потребе и проблеме ове осетљиве друштвене групе, као и његова усмереност на покривање старих (традиционалних) социјалних ризика, компензована је високим степеном фамилијаризма који је присутан у нашем друштву, те су у обезбеђивању социјалне сигурности за себе и чланове своје породице сами родитељи неретко препуштени себи и својим неформалним системима подршке.

Посебне хипотезе у истраживању и њихово образложење следе.

Прва посебна хипотеза: *усмереност система на покривање „старих социјалних ризика“ доприноси да се једнородитељске породице у већој мери ослањају на неформални сектор подршке.*

Ова хипотеза је у потпуности потврђена, будући да су налази истраживања показали да се саме мајке чешће ослањају на помоћ и подршку неформалног система, док је помоћ формалног система далеко мање присутна. Од укупног броја испитаница (35), 60% њих (21) не добија никакву помоћ државе. Подршка неформалног система, првенствено

оличена у подршци родитељске породице, најзначајнији је извор подршке за све три категорије испитаница (невенчане, обудовеле и разведене мајке), а нарочито за невенчане и разведене саме мајке, и у потпуности је укључена у обезбеђивање свих видова подршке - од материјалне и практичне до моралне и емоционалне. Помоћ неформалног система је константна и не изостаје чак ни у ситуацијама када је присутна подршка формалног система.

Друга посебна хипотеза: постојеће јавне политике и институционална решења нису осетљива на потребе и изазове једнородитељских породица и не уважавају у довољној мери перспективу самих родитеља, њихове потребе и приоритете.

Ова хипотеза је на индиректан начин потврђена у истраживању, будући да су налази до којих се дошло у разговору са самим мајкама, као и представницима владиног и невладиног сектора, показали да изостаје одговарајући системски одговор социјалне политике на потребе и проблеме једнородитељских породица. Наиме, постојећи нормативни оквир није у довољној мери прилагођен променама кроз које савремена породица пролази, те не садржи чак ни адекватну дефиницију појма породице, као ни неких других њених модалитета. Стога, неадекватност актуелне политичке праксе, према наводима и самих мајки и представника владиног и невладиног сектора, првенствено се огледа у одсуству адекватног и свеобухватног термина којим би се означила ова осетљива друштвена група, будући да је појам „самохрани родитељ“, који је тренутно у употреби у нашем јавном дискурсу, прилично дискриминаторан јер не обухвата све категорије самих родитеља. Национални систем социјалне заштите не препознаје саме родитеље као посебну категорију корисника у оквиру постојеће законске регулативе, која би по основу свог (породичног) статуса могла да оствари одређена права, што у великој мери ограничава њихове могућности за добијање одговарајуће и спецификоване помоћи и подршке државе.

Трећа посебна хипотеза: упркос специфичности ризика са којима се једнородитељске породице суочавају, партнерство јавног и цивилног сектора и мултисекторска сарадња је минимална и неадекватна.

Налази до којих је кандидаткиња дошла у разговору са представницима владиног и невладиног сектора су на индиректан начин потврдили ову тврдњу, будући да су

представници невладиног сектора изнели прилично песимистичне ставове по питању улоге коју цивилни сектор има у унапређењу положаја самих родитеља, истичући да овај сектор тренутно готово да нема никакав утицај на доносиоце одлука. Иако нису негирали да партнерство јавног и цивилног сектора тренутно није на задовољавајућем нивоу, представници владиног сектора су изразили знатно већа очекивања у погледу њихове будуће сарадње и улоге коју организације цивилног друштва могу да имају у оснаживању самих родитеља, али и као пружаоци услуга.

Четврта посебна хипотеза: *постојећи обрасци запошљавања самих родитеља отежавају усклађивање породичних и професионалних обавеза.*

Разговарајући са самим мајкама на тему радног окружења и услова рада, као и изазова и тешкоћа са којима се суочавају, кандидаткиња је дошла до налаза који потврђују ову хипотезу, у том контексту што постојећа пословна организација, која подразумева сменски рад, прековремени и рад викендом, у значајној мери отежава самим родитељима усклађивање породичних и професионалних обавеза. Захваљујући подршци неформалног система, сами родитељи на извешан начин успевају да превазиђу конфликт улога са којим се суочавају. Флексибилнији облици радног ангажовања које препознаје постојећа пракса, иако представљају начин да се превазиђе конфликт улога са којим се родитељи суочавају, у случају родитеља који сами подижу дете, представљају додатни ризик по њихову несигурну друштвену позицију, будући да носе са собом опасност од ниских и неизвесних зарада.

Пета посебна хипотеза: *сами родитељи нису довољно информисани о правима, мерама и услугама које су им доступне.* Ова тврдња је у потпуности потврђена, будући да су готово све саме мајке истакле да је кључни разлог некоришћења помоћи, било у новцу или услугама, на коју су имале право њихова недовољна информисаност. Испитанице су поред своје необавештености једнако често указивале и на некомуникативност надлежних служби, којима су се обраћале, а које имају законску обавезу да им обезбеде овакву врсту информација.

IV

КРАТАК ОПИС САДРЖАЈА ДИСЕРТАЦИЈЕ

У *Уводу* дисертације кандидаткиња излаже да су промене у сфери партнерских односа и родитељских улога, као и измењена друштвена слика породице учиниле нове облике породичног живота све распрострањенијим. Она приказује друштвене дебате које су се развиле око тзв. дестандардизације породичних односа, као и њихове импликације на политике и програме подршке једнородитељским породицама. Осим образложења теме, кандидаткиња је у *Уводу* сачинила и кратак осврт на поглавља дисертације.

Прво поглавље рада насловљен је *Теоријско-методолошке основе истраживања*. У њему су изложени и образложени проблем, предмет и циљеви истраживања, хипотезе, те научна и друштвена оправданост. Сврха овог дела је опис предмета истраживања у контексту социјалне, економске и демографске трансформације европских друштава током последњих деценија. Кандидаткиња је указала не трендове промена, са нарочитим освртом на терминолошке недоумице. У том контексту, проналази се и њено опредељење за употребу термина самих родитеља, који у нашој научној мисли и стручној пракси тек проналази свој простор. Указивањем на резултате досадашњих светских и домаћих истраживања, кандидаткиња креира основе сопственог емпиријског истраживања.

Друго поглавље докторске дисертације (*Трансформација државе благостања – нови социјални ризици и промена парадигме*) представља конкретизацију теоријско-концептуалног оквира који је коришћен у истраживању. Он је фокусиран на анализу тзв. нових социјалних ризика, коју кандидаткиња започиње освртом на прошлост државе благостања. Традиционални или стари социјални ризици – старост, болест, инвалидност и незапосленост, били су ефикасно предупређивани у државама благостања, која је, поред тржишта рада и породице, имала кључну улогу у обезбеђивању социјалне сигурности становништва. Штавише, држава благостања јесте и потекла у сврху њиховог предупређивања, те по тим основама функционисала све до средине седамдесетих година прошлог века и нафтне кризе. Ова кретања кандидаткиња разматра у контексту тзв. златног доба државе благостања, да би након тога своју анализу усмерила на тзв. сребрно доба трајне штедње. Резови и смањење трошкова

држава благостања налазе се управо у специфичној вези са променама на тржишту рада и у свету породице. За разлику од нуклеарне, стабилне породице у којој је мушкарац запослен, а жена ангажована у домаћинству, те по основу мужа остварује права на „благостање“, настају важна одступања у породичним обрасцима. Држава благостања није демонтирана у том контексту, констатује кандидаткиња, већ су започета њена прилагођавања, са већом или мањом успешношћу.

Нове околности у свету породице резултовале су: немогућношћу усклађивања породичних и професионалних обавеза; увећањем броја и процента једнородитељских породица, тј. самих родитеља; неадекватном бригом о деци и старијим сродницима; те неадекватном покривеношћу системом социјалног осигурања услед атипичних радних образаца. Из компаративне анализе старих и нових социјалних ризика, кандидаткиња је извела закључке о томе да се појава нових социјалних ризика везује за неприлагођеност традиционалне државе благостања постиндустријској реалности. У том контексту и следе њена разматрања концепта социјалног улагања, као једне од стратегија прилагођавања традиционалних режима благостања постиндустријској ери, у којој се индивидуалне карактеристике и понашање појединаца сматра важнијом детерминантом социјалних ризика од економских и социјалних околности. Она указује на усмереност концепта социјалног улагања на превенцију и заштиту од нових социјалних ризика и стварање услова за изградњу и развој адекватних и циљаних политика, мера и услуга којима се обезбеђује системска подршка једнородитељским породицама.

У **трећем поглављу** које носи назив *Породица, породични живот и промена породичних образаца у Европи*, кандидаткиња сумира кључне аспекте актуелних демографских процеса у сфери породичног живота у Европи. Увид у тренутну демографску ситуацију указује на свеопшти тренд опадања броја закључених бракова и његово одлагање за касније (зрелије) животно доба, пораст броја развода, пад укупне стопе фертилитета, одлагање родитељства и заснивања породице, пораст броја деце која су рођена изван брака, као и све већа нестабилност партнерских односа, како брачних тако и ванбрачних, чак и међу паровима са децом. Објашњавајући ове трендове, кандидаткиња анализира прво промене стопа фертилитета и репродуктивног понашања, као и промене у сфери партнерских и породичних односа, те прелази на детаљан опис нестандартних породичних модела, и то кохабитације, једнородитељских

породица, реконструисаних породица, парова који живе одвојено и истополних породица.

У свим овим разматрањима, она указује на трајекторије промена, као и на важне одлике ових форми породичних односа, те и на њихову заступљеност у савременим условима. Указивања на промене у домаћинствима, те у положају жена на тржишту рада представљају важну допуну претходним темама, након чега следи приказ теоријских објашњења промена, као и импликација које оне могу имати на породичну политику и праксу. При томе, кандидаткиња наводи објашњења која се ослањају на (1) културне приступе, који полазе од промене норми, вредности и ставова као покретача промена у породици и породичном животу; (2) економске приступе, који истичу значај структуралних промена; (3) родне перспективе, са фокусом на односима између полова и (4) приступе који стављају нагласак на институционални и политички контекст. Сваки од ових теоријских приступа она пажљиво представља, како би указала на њихову релевантност за свој предмет истраживања. На крају, изузетно динамичну област породичних политика, као резултата промена у свету породице, она описује са становишта следећих одлика:

- Породична политика је у последњих неколико година постала све важнији и свеобухватнији домен јавне политике и евидентан је тренд ка њеној формализацији;
- Услуге бриге о деци представљају једно од најважнијих питања породичне политике, а истовремено и област у којој су извршене и највеће реформе, са израженим захтевима за дефамилијаризацијом, професионализацијом и формализацијом услуга;
- Политике одсуства за родитеље су у већини земаља усмерене ка већој активацији и мотивацији очева да користе одсуство зарад бриге о детету, а све у циљу постизања равноправније поделе обавеза и одговорности између мушкараца и жена у погледу бриге о деци;
- Новчана давања и пореске олакшице представљају најчешће коришћене инструменте породичне политике када се настоје применити брзе, видљиве и јасне монетарне шеме, које су обично директно усмерене на повећање фертилитета;

- Локални органи власти имају све више одговорности и аутономије у погледу многих релевантних питања из домена породичне политике и пружања услуга;
- Расте улога и значај НВО и других актера у обезбеђивању заштите и пружању услуга у сфери породичне политике.

На почетку **четвртог поглавља** – *Једнородитељске породице: „ризична друштвена група“ или „знак друштвене промене“* кандидаткиња изузетно детаљно представља све теоријске и термилошке недоумице у вези са термином једнородитељских породица. Следи анализа доминантних дискурса о једнородитељским породицама у савременим друштвеним и политичким дебатама, који на различите начине одређују сам појам и дефинишу узроке њиховог настанка једнородитељских породица. У овом поглављу, она разматра одлике сваког од четири доминантна дискурса о једнородитељским породицама: (1) као „социјалној претњи“ („*social threat*“), (2) као „социјалном проблему“ („*social problem*“), (3) као „алтернативном животном стилу“ („*lifestyle change*“) и (4) као „бекству од патријархата“ („*escaping patriarchy*“), након чега разматра контексте у којима они постоје и развијају се.

И изазови са којима се једнородитељске породице суочавају у компаративној перспективи су предмет разматрања из теоријске перспективе. Неки од најзначајнијих налаза према мишљењу кандидаткиње, јесу да су живот у једнородитељској породици и овакав облик родитељства уско повезани са ризицима попут сиромаштва и социјалне искључености, незапослености, немогућности усклађивања породичног и професионалног живота, лошег здравственог стања, стреса и др. Она наводи и истраживања према чијим налазима се породице самих родитеља суочавају са троструким дефицитом, превасходно у погледу ресурса, запослености и политике, који удружени додатно отежавају свакодневни живот самих родитеља и њихових породица. Изазови на чију се обраду кандидаткиња фокусирали јесу сиромаштво, незапосленост, здравље, добробити деце и мреже подршке. За сваки од ових изазова кандидаткиња наводи налазе релевантних светских истраживања, који ће касније, приликом презентовања резултата њених истраживања представљати изузетно користан поредбени оквир и указати на висок степен поузданости њеног истраживања. На крају, кандидаткиња анализира одсуство / присуство једнородитељских породица у јавним политикама у компаративној перспективи.

Пето поглавље докторске дисертације (*Једнородитељске породице у Србији*) посвећено је анализи нормативног оквира (пре свега Закона о финансијској подршци породици са децом, Закона о раду и Закона о социјалној заштити), односно положаја самих родитеља у јавном и политичком дискурсу у Србији. У овом делу дат је преглед низа законских и подзаконских аката којима се регулишу права, као и мере и услуге које сами родитељи могу остварити у нашој земљи, као и анализа других значајних стратешких докумената и прописа којима се регулише ова област. Анализа је представљена у светлу недостајућих закона и одредби, као ограничења која у пракси постоје.

У овом поглављу, кандидаткињин фокус је на националном контексту. Она најпре указује на досадашња научна разматрања ове проблематике у Србији, која су у највећој мери, када је теоријски оквир у питању, вршена из социолошког угла. Контекстуализовање проблема она започиње указивањем на то да једнородитељске породице у Србији чине 24,9%, односно скоро четвртину од укупног броја породица са децом. Такође, сами родитељи најчешће припадају старосној групи од 50 до 64, односно од 30 до 49 година, чинећи готово три четвртине самих родитеља.

Њена квалитативна анализа постојећег законодавног, стратешког и институционалног оквира указује на то да је формални систем помоћи и подршке једнородитељским породицама у великој мери ограничен, те да је приметно одсуство системског и планског одговора друштва/државе на потребе и проблем самих родитеља. У оквиру постојеће социјалне политике која се оглушује о потребе и проблеме једнородитељских породица, сами родитељи су препуштени себи и својим неформалним системима и мрежама подршке. Готово да је занемарљив утицај институција система на контекст свакодневног живота самих родитеља, будући да је он углавном одређен конкретним околностима у којима се сваки појединац/породица налази.

Шесто, седмо и осмо поглавље докторске тезе јесу емпиријски део рада. Фокус **шестог поглавља** је, као и на шта сам наслов указује (*Методологија истраживања: информације о истраживању и карактеристике узрока*) на опису истраживачког поступка. У том контексту, кандидаткиња наводи да су у емпиријском истраживању подаци прикупљани комбиновањем комплементарних квантитативних и квалитативних метода. За потребе истраживања сачињен је упитник за прикупљање социо-

демографских и социо-економских података о узорку самих мајки (година рођења, ниво образовања, број и узраст деце, тип домаћинства, здравствено стање мајке/детета/деце, радни статус, извори прихода, услови живота...). Од квалитативних метода коришћен је дубински, полуструктурисани интервју, који је вођен како са самим мајкама (35 интервјуа), тако и са представницима јавног и цивилног сектора (10 интервјуа), како би се стекао увид у комплексност животних, породичних и професионалних прилика самих родитеља код нас. Реализовано је 35 полуструктурисаних интервјуа са самим мајкама из различитих типова једнородитељских породица (удовице, разведене и невенчане саме мајке), које се разликују по свом социо-економском положају, нивоу образовања, месту становања, обухватајући како чланице различитих удружења самих родитеља, тако и оне које то нису. Такође, како би се добила свеобухватна слика о положају, проблемима и изазовима са којима се суочавају саме мајке са децом код нас, кандидаткиња је реализовала и 10 интервјуа са представницима владиног и невладиног сектора, са којима је разговарала о начину на који је ова осетљива друштвена група препозната у постојећем нормативном оквиру, односу друштва према њима, мерама за побољшање њиховог положаја и предлозима за унапређење политике и праксе. Интервјуи су вођени са државним службеницима запосленим у Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Републике Србије, запосленима у систему социјалне заштите (Центар за социјални рад, Саветовалиште за брак и породицу), као и представницима различитих невладиних организација и удружења самих родитеља код нас.

У овом поглављу, сумирани су налази до којих се дошло обрадом квантитативних података из упитника. Резултати овог дела истраживања су табеларно и графички представљени и праћени одговарајућим образложењима. У питању су социјално-демографске карактеристике узорка (старосна структура, стручна спрема, број и узраста деце, тип домаћинства и услови становања, здравствене стање мајке и деце), социјално-економске карактеристике узорка (радни статус, запосленост / незапосленост, приходи, те доживљај дискриминација при тражењу посла), формална и неформална подршка која има стоји на располагању, врста и тежина проблема са којима се суочавају, те задовољство животом.

Седмо поглавље (*Тематска анализа: приказ резултата интервјуа са самим мајкама и представницима владиног и невладиног сектора*), једним делом односи се на интервјуе

са самим мајкама, који су организовани тако да се обезбеди прикупљање података у оквиру неколико кључних целина: свакодневни живот једнородитељских породица самих мајки са децом; положај на тржишту рада; доступни системи помоћи и подршке – врста и квалитет; изазови и тешкоће родитељства у једнородитељским породицама; актуелни друштвени контекст – ставови, очекивања и однос друштва према самим родитељима. Циљ је био да се идентификују системи друштвене помоћи и подршке који су им доступни, као и каква је реакција државе у односу на потребе и проблеме самих родитеља, односно у којој мери актуелни друштвени контекст утиче на положај једнородитељских породица код нас. За анализу квалитативних података кандидаткиња је користила тематску анализу уз комбиновање индуктивног и дедуктивног приступа. Дефинисање тематских целина извршила је у односу на анализу налаза релевантних националних и светских истраживања у овој области, као и на основу резултата добијених у квантитативном делу њеног истраживања. За разлику од напред поменутих тема, којима су обухваћене све три групе испитаница (разведене, невенчане и обудовеле саме мајке), током анализе транскрипата кандидаткиња је препознала још једну тему, специфичну за категорију невенчаних, односно разведених самих мајки – однос који саме мајке имају са својим бившим супружником, односно оцем детета. Такође, током анализе транскрипата, у оквиру теме која се бави доступним системима помоћи и подршке, поред помоћи неформалног и формалног система, кандидаткиња је издвојила и посебну подтему која се тиче помоћи НВО-а, будући да је у узорку било и испитаница које су користиле и ову врсту помоћи и подршке.

Поред тога, кандидаткиња је реализовала интервјуе са представницима владиног и невладиног сектора како би, из перспективе оних који се најнепосредније баве креирањем решења за ову проблематику, стекла додатни увид у комплексност друштвеног и економског положаја породица самих мајки са децом код нас у оквиру следећих тематских целина: однос друштва/државе према самим родитељима, проблеми и изазови једнородитељских породица, оцена постојећег нормативног оквира, однос професионалаца и улога НВО-а.

Њен циљ био је да на свеобухватан начин процени ризике са којима се ове породице суочавају и евентуално идентификује мере за унапређење њихове друштвене позиције. Делимично преклапање поменутих тематских целина са онима из интервјуа са самим мајкама кандидаткиња је дизајнирала унапред, како би се кроз сучељавање ставова у

одређеним сегментима отворио простор за дефинисање адекватнијег системског одговара, односно циљаних политика, мера и услуга усмерених на потребе једнородитељских породица код нас.

Обавила је 10 интервјуа са представницима владиног и невладиног сектора, којима су обухваћени државни службеници запослени у Министарству за рад, запошљавање, борачка и социјална питања Републике Србије (3 испитаника), стручни радници у Центру за социјални рад Нови Београд и Земун, Саветовалишту за брак и породицу у Крушевцу (3 испитанице), као и представници различитих невладиних удружења самих родитеља (Удружење самохраних мајки из Земуна и Ниша, Удружење „Заједно“ из Новог Пазара, Удружење „Деметра“ из Новог Сада и Удружење самохраних родитеља из Београда – 4 испитанице).

Осмо поглавље докторске дисертације односи се на *Дискусију резултата и ограничења студије*. Кандидаткиња је дискусију организовала у односу на претходно анализиране предмете и циљеве истраживања, полазна истраживачка питања и постављени хипотетички оквир. Такође, добијени налази је довела у контекст налаза постојећих релевантних истраживања у области, док је на крају указало и на евентуална ограничења студије. Неке од главних налаза које је она обрадила у овом делу односе се на:

- Свакодневницу самих мајки у Србији у контексту израженог конфликта између њихових различитих улога
- Проблемима у вези са организацијом рада и посла уопштено
- Ограниченог опсега државног система помоћи и подршке и претежног ослањања на неформални (најчешће на сопствену примарну породицу).

Као највећи изазови пред самим мајкама, испитанице су идентификовале финансијске проблеме, односно недостатак новца, недостатак помоћи и подршке државе, недостатак слободног времена, изостанак помоћи од стране другог родитеља/оца детета, као и неразумевање околине као проблеме са којима се најчешће суочавају, док је већина њих изостанак адекватне помоћи и подршке државе, као и помоћи и подршке другог родитеља проценила као веома тешке проблеме. И представници владиног и невладиног сектора су се сагласили да су недостатак ресурса, у виду новца, запослења и слободног

времена, поред неодговарајућих политичких и институционалних решења, превасходно по питању алиментације и улоге формалног система у обезбеђивању социјалне сигурности, кључни изазови родитељства са којима се суочавају сами родитељи у нашој земљи. Кандидаткиња је детаљно обрадила и проблематику стигме самих мајки у друштву.

Као ограничења сопствене студије, она наводи два: репрезентативност узорка и дефиниција појма самог родитеља коју је применила у својој студији. Треће ограничење студије, кандидаткиња је превела у препоруку за даља истраживања, која би према њеном мишљењу требало фокусирати давањем одговора на наредна питања: на којим пословима су сами родитељи најчешће запослени? Да ли су им послови доступни и ако јесу, да ли су адекватно плаћени? Да ли актуелни облици запошљавања одговарају њиховим преференцијама и потребама?

У *Закључку*, указано је на то да једнородитељске породице представљају двоструки изазов за социјалну политику у нашој земљи. Прво, зато што доводе у питање традиционалне обрасце породичног живота, који још увек представљају општеприхваћену норму у нашем јавном дискурсу, а друго, зато што захтевају предузимање адекватне стратегије у циљу дефинисања јавних политика и развоја конкретних програма, као одговора на бројне проблеме са којима се суочавају сами родитељи.

Препоруке које је кандидаткиња формулисала следе:

- Неопходност постојања адекватног одређења појма самог родитеља и једнородитељске породице у позитивном праву наше земље
- Спровођење опсежних квантитативних и квалитативних истраживања о једнородитељским породицама
- Препознавање самих родитеља као посебне категорије корисника у различитим системима социјалне сигурности
- Унапређење животног стандарда самих родитеља
- Адекватно информисање о правима и доступној подршци
- Унапређење мултисекторске сарадње у заштити једнородитељских породица

- Изградња адекватног радног окружења
- Развој бесплатних услуга саветодавно-стручне и правне помоћи
- Подстицање развоја организација цивилног сектора и њихово укључивање у обезбеђивање и заштиту самих родитеља
- Сензибилисање друштва и шире заједнице о проблемима самих родитеља
- Развој волонтерског сектора у заштити самих родитеља
- Анимирање осталих субјеката у заједници у обезбеђивање подршке

Списак одабране литературе сачињавају монографије, научни и стручни радови, законска, стратешка и статистичка документа од националног и међународног значаја, на српском и на енглеском језику. Избор литературе указује на кандидаткињин савремен и свестран приступ проучавању проблема и предмета рада.

У Прилогу рада налазе се инструменти коришћени приликом истраживања.

V

ОСТВАРЕНИ РЕЗУЛТАТИ И НАУЧНИ ДОПРИНОС

Научни значај дисертације проистиче из свестране анализе положаја и изазова са којима се суочавају једнородитељске породице у Србији и давања препорука за њихово унапређење, продбуљеном разумевању и образложењу, те повезивању ситуације у националном контексту са европским и ширим, светским токовима. Проблематика једнородитељских породица у Србији до сада није изучавана на овако комплексан начин, као што је то случај у дисертацији Марине Пантелић, из угла социјалне политике у Србији. Применом ваљаних и поузданих методолошких приступа кандидаткиња је аргументовано указала на недостатке постојећег оквира подршке и политика унапређења помоћи, подршке и укључивања једнородитељских породица.

Друштвени значај дисертације директно произлази из научног значаја, будући да је проценат једнородитељских породица у друштву висок, те да се може очекивати његово увећање. Насупрот томе, упадљиво је одсуство система формалне подршке овим породицама. Дисертација има друштвени значај јер се бави анализом мање

запаженог, али веома изазовног дела процеса реформи политика, оног који се односи на помоћ и подршку једнородитељским породицама.

Све наведено, заједно са овде представљеним предметом истраживања, хипотезама, а нарочито садржаја рада, говори о оригиналности и научној валидности садржаја дисертације и о њеном значају.

VI ЗАКЉУЧАК

Предмет докторске дисертације МА Марине Пантелић *Једнородитељске породице и нови социјални ризици: импликације на социјалну политику и праксу у Републици Србији* је комплексан, актуелан и до сада недовољно проучен, те је у раду истражен целовито, темељно и критички, уз поштовање научних и методолошких правила истраживања. Широко конципирана тема рада и њена актуелност привлаче велику пажњу научне и стручне јавности. Из тога проистиче потреба за разјашњавањем бројних аспеката који су повезани са неефикасношћу програма помоћи и подршке једнородитељским породицама у Србији. Ова дисертација одговорила је на низ питања о препрекама у реализовању социјалне политике у том контексту, као и што је указала на могућности унапређења постојеће националне праксе.

Дисертација МА Марине Пантелић *Једнородитељске породице и нови социјални ризици: импликације на социјалну политику и праксу у Републици Србији* је урађена потпуности у складу са одобреном пријавом, као и што недвосмислено представља оригинално и самостално научно дело, које ће употпунити теоријски фонд знања у области социјалне политике и инспирисати истраживаче за наставак проучавања ове значајне тематике.

На основу свега наведеног, Комисија предлаже Наставно-научном већу Универзитета у Београду – Факултета политичких наука, да усвоји реферат о завршеној докторској дисертацији кандидаткиње МА Марине Пантелић *Једнородитељске породице и нови социјални ризици: импликације на социјалну политику и праксу у Републици Србији* и формира комисију за јавну одбрану у истом саставу.

Београд, 5. 7. 2019. године

Комисија:

Др Мира Лакићевић

Универзитет у Београду – Факултет политичких наука

Др Биљана Радивојевић,

Универзитет у Београду – Економски факултет

Др Наталија Перишић, менторка

Универзитет у Београду – Факултет политичких наука